

HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma* Karol Wlachovský fordításában¹

A különc Štefan Pongrác megérkezett a szlovákságtudományba. Karol Wlachovský immár ötödik Mikszáth-kötetének² Pongrác István grófja szlovák hagyománnyá vált. Merészen igaz vállalkozás, hiszen itt nem a disszonáns és kirekesztő névszlovákosításról³ van szó, hanem a Regnum Hungariae/Uhorsko el- és befogadásáról a mai szlovák közgondolkodásba. Mikszáth kiváló eszköz a Regnum Hungariae alkonyának megéreztetésére a mai szlovákokkal, ami talán megsejthető lesz a mi hungarus hagyományunkban is. A századvég táján a szlovák írók feladata nemzetük mentése volt, a magyar szellemi élet képviselői pedig alig tudtak erről. A „bolondságát” Mikszáth szerint tudatosan vállaló Pongác István – Štefan Pongrác alakján keresztül üzen korának és a mának: búcsúzik attól a világtól, ami már csak a főhős lelkében él.⁴ És ennek egyik számunkra leghitelesebb vallomása a *Beszterce ostroma* főhősének meghitt viszonya tótjaival. Csak velük. „Nálunk a buták és okos emberek egyaránt akarnak szerepelni. Roppant konkurencia van ... István gróf

¹ MIKSZÁTH, Kálmán, *Obliehanie Bystrice (Pribeh podivina)* [Beszterce ostroma (Egy külön ember története)] (ford. Karol Wlachovský, bev. Kiss Gy. Csaba; Vydavateľstvo Marenčin – Hagományok és Értékek Polgári Társulás, Bratislava 2012) 252 pp.

² *Tvrďé kotrby* (2007); *Fešáci. Novely* (2008); *Slovenski rodáci. Poviedky a drobné príbehy* (2010); *Dáždnik Svätého Petra. Román* (2011).

³ Vö. KÄFER I., *Meditáció címeres szomorúságokról*, in KÄFER I., *Dona nobis pacem* (Piliscsaba 2005) 289–296; MARSINA, R., *A szlovák történeti terminológiáról*, in *Magyar–szlovák terminológiai kérdések. A 2006. június 8-án és december 1-jén Esztergomban rendezett konferencia anyaga* (szerk. Ábrahám B.; Piliscsaba-Esztergom 2008) 13–14.

⁴ A fordító, egyben tudós filológus-irodalomtörténész utószavában ki is mondta: „Nem csak nem sikerült megszilárdítani és egységesíteni Magyarhont, hanem teljességgel széthullott nyolc évvel Mikszáth váratlan halála után ... Két héttel halála előtt ... sötét képet festett Magyarhon jövőjéről.” (214).

beállott bolondnak” (7. p.).⁵ Ez a konkurencia végzetesen folytatta az ország tönkretételét. A Mikszáth bevezetésében olvasható „nálunk” megfelelőjét a fordító „Uhorsko”-nak, azaz a magyarra visszafordíthatatlan „Magyarhon”, a „történelmi Magyarország” terminussal adja vissza (14. p.).⁶ Ez az Uhorsko a szlovákság világa is volt, együtt magyarral, némettel, zsidóval, lengyellel... Karol Wlachovský ezt a valóban eredeti miszázthi szlovák valóságot akarja érzékeltetni a mai szlovák olvasóval.

Eszköztárának leggyakrabban, tudatos filológiai-nyelvtörténeti felkészültséggel használt része az archaizáló szókészlet. Részlet Kurka ügyvéd és Tarnóczy Emil találkozásának leírásából:

„Kivette a zsebkendőjét, megtörölgette a szemeit, de azok újra átmedvedtek. Kezeivel az ablakra mutatott, melyen át láthatók voltak a furmányos szekerek, káposztafejekkel megrakva, kofák a kosaraikkal, csintalan menyecskék enyelegtek a kapuajtókban a budetini katonákkal. Egy ember egy hordót gurított maga előtt a piac felé nagy énekszóval.” (132. p.) – „Vytiahol vreckovku, utrel si oči, no opäť mu zvlhli. Ukázal na oblok, za ktorým bolo vidieť prichádzajúce a odchádzajúce furmanské vozy naložené kapustnými hlavami a kofami s košmi; v bránach šantivé mladuchy špásovali s budatínskymi vojakmi. Jeden chlap pred sebou kotúl'al súdok na rínok a pritom si vyspevoval.” (148. p.)

A hamisítatlan zsolnai hangulat visszaidézésére kiváló az *oblok* használata a ma általános irodalmi okno helyett, a *furmanské vozy* és a *kofami* sem a mai nyelv gyakori szava, miként a piacnak kiválóan megfelelő *rínok*, a középkorban kialakult városok főtere. A „szlovák Mikszáthot” lapozgatva a sok évszázados magyar–szlovák nyelvi kapcsolatrendszer elemei bukkanak elő: apika (apuka), Arpád (ma is „hivatalos” szlovák keresztnév szókezdő rövid a-val), bírešky (béresnők), brokát, cigán, čardáš, čížik (kis csíz), diván, dolománik, fortieľ (fortély), galiba, Gáspár, gróf, guláš, hajčiar (hajcsár), harcovník, huncút, husár, Ilona, kalpak, kantár, kapitán, kaplán, kaštieľ, kišasonka, koč, kočiš, komornik, konkurencia, korbáč, krčma, kuvik, legenda, licit, mačka vo vreci (zsákbamacska), madona, mentiek, paloš, pandrava (pondró), pandúr, paripa, pátos, perspektíva, pestúnka (pesztonka), pohár, primadona, ráno, rezeda, ríf (rőf), rováš, Róza, rozmarinček, sezóna, špacírovať, tábor, tégeľ, téma, veranda... Mindezzel és társaival mesterien bánik a fordító. (Kár, hogy a hon-

⁵ A magyar idézetek: *Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések VI. 1894* (s.a.r. Bisztray Gy.; Akadémiai K., Budapest 1958); a szlovák idézetek az 1. sz. jegyzetben leírt műből.

⁶ Vö. KÄFER 31.

védot legalább alternatívaként nem használja, és Deák Ferencet sem kellett volna elvennie a szlovákoktól, hiszen František az ő hazájuk bölcse is volt.)

Wlachovský tudatosan használja az uhorský/hungarus/magyarországi magyar vagy akár közös, német vagy nemzetközi, de azonos értelmű reáliákat. Annál is inkább, mert – miként utószavában írja – „... a szlovák elem a hungarus vagy helyesebben 'szlovák' világnak nemcsak integráns, hanem domináns összetevője is. A regény fikciójának narratív nyelve a magyar, de a realitás, amelyből kiindul, szlovák.” (214-215. p.)

Mikszáth szuverén módon használta a szlovák elemeket, és felülbírálta az tromba helynévmagyarosítás csinálmányait: *Nedecet* ír, nem a hivatalosan elmagyarosított Vágnedecet, *Varint*, nem Várnát. Sőt! Mikszáth *Budetint* használ – helyesen! – az 1920 utáni Budatinnal szemben.

Wlachovský magyarázó jegyzetei filológiai igényű „cédulák”, de néhány mai, politika-sugallta görcestől ő sem tud megszabadulni: a helyes és indokolt Štefan Pongrác értelmezésében ugyancsak furcsa a Suňog, Čáki stb. alak, ami teljesen idegen a hagyományos szlovák írásmódtól. Szinte megható viszont fordítónk emberfeletti igyekezete az elmagyarosodó Tarnóci Miloslav név variánsainak használatakor: „Gašpar Trnovský fivére bosszantására elmagyarosította vezetéknevüket ... ekkor lett fia szláv keresztnéve a semleges Emil ... Amíg a szerző nem jelezte ezt a változást, a szöveg szerzői részében a Milosláv átírást használjuk ... de azokban a párbeszédekben, amelyek feltételezhetően szlovákul folytak, a szlovák Miloslav-ot.” (288. p.)

Mikszáthnál természetes a szlovák nyelv. Nem hibásan beszélteti alakjait ezen a honi nyelven, hanem zárójelben értelmezi a szlovákokot:

„– Vojna bude ludja! (Háború léssen, emberek! A vár fegyverterme tele volt régi vitézi ruhákkal, páncélokkal, jelmezekkel, a Mátyás korabeli fekete-sereg egyenruhájától kezdve le egészen a vasas németig. A szegény tótokat ezekbe a ruhákba bűjtették. Volt ott török spáhi, Rákóczi-féle brigadéros, Svehla vitéz, keresztes lovag, s mintha egy középkori katonai temető alakjai egyszerre ugrottak volna ki Mihály arkangyal trombita-szavára a sírjaikból és valamennyien tótul beszélnének, még Gara palatinus is, akinek a ruháit Nedec várában őrizték, és most Moravina Petro, a gbelai molnár izmos tagjait fedték. – Na dve stranke chlapci! (Két pártra szakadjatok fiúk!)” (12. p.)

Wlachovský fordításában: „Bude vojna, ľudia! Hradná zbrojnica bola plná starých vojenských uniforiem, pancierov, kostýmov, boli tam uniformy Čierneho pluku z čias kráľa Mateja až po panciere nemeckých kyrysníkov. Tieto kostými navliekli na úbohých Slovákov. Bol medzi nimi turecký spáhi, Rákóciho brigadier, žoldnier Švehla, križiacky rytier, akoby na zvuk trúby archanjela Michala boli naraz povyskakovali z hrobov stredovekého cintorína, všetci hovorili po slovensky, ešte aj palatín Garaj, ktorého šaty uschovávali na

Nededzkom hrade a teraz zahaľovali svalovaté telo mlynára Petra Moravinu.
-- Na dve strany chlapani!” (20. p.)

Wlachovský mindent elkövet, és sikerül is neki Mikszáth nem világirodalmi interpretálása a mai szlovák olvasónak. A lehetetlent jegyzetben magyarázó részek (a magyar szöveg szlovák idézetei) akár fölöslegesek is, elég lenne a kurzív szedés és Mikszáth szlovák kifejezéseinek változatlanul hagyása. Érthető a fordító igyekezete, de a mikszáthi forma modernizálása hangulatvesztés, hiszen a régies helyesírás és a *stranke* Mikszáth korának jellemzője volt, és ma is vidékies-archaikus stílusértéke van, de egyben érthető is. A magyar regényben megbecsült, természetes hazai közegnek jelölt szlovák nyelvből Wlachovský mívés fordításában kirí Garaj [!] maira túlmodernizált névformája, de akkor Rákóczinak is Rákoci-nak kellene lennie a mai önmagával is következetlen szlovák helyesírási előírások szerint.

Mikszáthnak nem žoldnier, azaz zsoldos, hanem vitéz volt Švehla. Nyilván nem ismerte a történetet, amit Wlachovský magyaráz a mai szlovák olvasónak, akinek ugyanígy ismeretlen Švehla igazi históriája. A tudós szlovakista filológus és az uhorský hagyományokat tudatosan őrző Wlachovský küzdelméből, persze, a szlovák történeti széppróza újrateemtésére merészkedő műfordító kerül ki abszolút győztesként.

A szlovák történeti széppróza modern formájának megteremtése különleges helyzetet hoz létre a hungaroszllovakológiában: egy magyar író magyar narrációjú alkotásainak szlovák reáliáit Mikszáth szlovák írótságai az adott viszonyok között egészen másképp vagy egyáltalán nem láthatták. Ezért Mikszáth a szlovák reáliák belső, bizalmas, azokat sajátjának, hazainak, uhorskýnak tartó ismerője, egyedülálló kifejezője. Ezért Wlachovský munkája az egész szlovák művelődés számára eddig elrejtett valóság úttörő interpretálása mai olvasóinak. Éppen ezért méltó a szlovák Mikszáthhoz a továbblapozgatás, a meditáció ezekről a két mai modern nemzet egykori közösségét feltáró értékekről.

Az Apolkaért versengő Trnovszky Gáspár azért mondta tótul szövegét, „hogy a cselédek megértsék és elmeséljék otthon Péternek” (68. p.). Apolka „magyarul súgta ... szerelmesének, ha hallanák is a cselédek, meg ne értsék” (71. p.). – „Povedal to zámerne a navyše po slovensky, aby to rozumelo služobníctvo a doma oznámilo Petrovi” (79. p.). „Apolka sa sklonila k nemu a šepkala mu po maďarsky, aby sluhovia nerozumeli, keby náhodou dačo začuli” (82. p.). Mikszáth szlovák és magyar nyelve hazai, természetes nyelv volt, a helyes használat csak a zsidó szereplőknek okozott gondot: „... összeszaladt vagy negyven zsidó, akiknek mind tartozott Behency ... Brüll úr rossz magyarságával felelte – mert az most már a katonatiszteken fordulója magát.”

(153. p.) – „... razom zbehlo zo štyridsať židov, ktorým zostal Behencyz dlžný ... Pán Brüll lámanou maďarčinou odpovedal – lebo teraz to už závisí len od dôstojníkov.” (171. p.) A „tört magyarságból” már nem tört szlováksággal fordította Wlachovský, mint az első rész görög „Mit tudja tenni”-jét (8. p.).

Álljon itt egy idézet Mikszáth hungarus patriotizmusának „tót” identitásáról: „Klivényi ... magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott. Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni, bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt. Klivényi nem volt ostoba; mindég jól tudta, mitől döglük a légy. Annak a bizonyos `veres kantárnak` bizony több hasznát vette ő, mint Árpád vezér; ez volt az ő immunitása.” (61. p.) – „... Klivényi zmysľal ako maďarón, žil a priživoval sa na maďarónstve. Lebo už aj sto ráz by ho mali vyhodit' (Klivényi mal na rováši rozličné úradné prechmaty a drobné neprístojnosti), ale možno takého veľkého Maďara beztrestne vyhodit'? Klivényiho prípad bol vždy prípadom vlasti. Klivényi nebol hlúpy, vždy dobre vedel, od čoho mucha kape. Z toho `červeného kantára` mal ozaj väčší prospech ako sám maďarský vodca Árpád, bola to jeho imunita.” (72. p.)

Nagyszerű a fordítás. Wlachovský természetesen megtalálta a „maďarón” szót, ami a szlovákban archaizmusként, ma is érthetően az elfajzott, érdekből magyarrá lett szlovákot jelenti. De megtalálta a közös „na rováši”-t is, azaz a „rovásán”-t és a szintén közös szólást a légy dögléséről – od čoho mucha kape. Mikszáth kemény ítélete nem csak a talpnyaló Klivényit, hanem a kor magyar szólámlazafiságát éri el: a „tudományos” történetírást is a honfoglalás mítoszainak helyretételével.

Következzék most néhány – talán – jobbító felvetés a remélhető következő kiadás(ok) korrekciójára.

Vajon miért maradt ki a fordításból az „Olyan ez a családi történelem, mint egy mélységes tó”? (8. p.) Így zavaros a következő szlovák bekezdés *jeho* névmása (15. p.). Apróság a *jaj* indulatszó használata. Sztrelnyik Matykó gbelai javasember egyértelműen szlovák, a fordítás *jája* (19. p.) inkább cigányos hangulatú. Pongrácz István győztes csata után Te Deumot és magnum áldomást tartott (13. p.). A fordítás kiválóan meg is magyarázza a „tedeum”-ot (főlősleges a jegyzet), de a „magnum áldomás” többszörös mikszáthi szlovacikumának visszaadására csak részben vállalkozott: „veľkolepý oldomáš” (20. p.). A magnum magyarázatára pedig (a „nagyszabású” nem jó) Ady Endre „fece-runt magnum áldomása” méltóképpen rezonált volna a hungaroszlovakológia áldomás–oldomáš megfelelőjére, ha már a Toldi Miklós lovát jegyzetben magyarázza. Hiányzik a fordításból Mikszáth szlovák eredeti Mois, Podzámek helyneve. Wlachovský jegyzetben magyaráz, Lúčkyt és Podzámokot használ.

Mojslucska csak az esztelen magyarosításkor lett Majosmező. Mikszáth még az ősi szlovák változatot használta a Podzámek „e”-jével együtt! Történik pedig ez annak ellenére, hogy a tudós Wlachovský pontosan ismerte Milan Majtán akadémiai történeti helynévtárát.⁷ Pongrácz ottani kislány-kalandjának szereplője is eredetibben szlovák Mikszáth Ancsurkája személyében (18. p.), mint az Anička (26. p.), hasonlóképpen a Rozsákné (22. p.) megfelelőjeként használt Ružeková (30. p.).

Szerencsésebb lenne megőrizni Miszáthnak a mai szlovákban kétségtelenül elavult honvédját (28. stb. p.) a domobranec helyett (37. stb. p.), s a Beszkidekből leszállingózó bunyikok (29. p.) sem dezertáltak (38. p.) a maguk idejében, no meg a mikszáthi exercírozás (29. p.) is szlovákosabb, mint a gyakorlatozó katonák – cvičili ako vojaci (38. p.), hiszen az *egzecírka* még a szlovák népdalokban is fennmaradt; hiányzik a szlovák szövegből a domine a pane helyett (57. p.). Annál is inkább, mivel minden előfordulásnál a Prešporokot használja Pozsony megfelelőjeként a mai szlovák gyakorlatban történetileg is kötelező Bratislava helyett. Ezzel cseng össze a második rész főszereplőinek archaikus névformája, a Mikszáthnál természetes Trnovszky „w”-je, aminek átvételére a fordító nem vállalkozott, viszont a pontosság kedvéért a Maticánál megjegyzi, hogy a magyar eredetiben is Matica. Ez nem is lehetne másképp magyarul, hiszen a politikailag ellentmondásossá vált intézménynév „magyar” szóvá vált.

Mikszáth valóságglátásának visszaadása is mesteri munka, különösen a szlovák Trnovszky-család reáliáiban. Gáspár Turócszentmártonból hozott professzort Apolka szlovák szellemű nevelésére, francia társalkodónőt, besztercebányai ruhákat, sőt azt is tudta az író, hogy a szlovák nemzetiek kapcsolatban vannak Prágával, ezért „Péter nagybácsi ... hozottt ... képeskönyveket halomszámra Prágából” (63. p.). Wlachovský azonban mindezt besztercebányainak fordítja (73. p.). A Trnovszkyak licitációjában „... Péter ... is kerített ... Turócszentmártonból két nevelőt, akik belecsepegtessék a szláv szellemet és elutáltassák a magyarokat” (63. p.). Wlachovský ezt a szláv szellemet szlováknak fordítja – jegyzet nélkül: „... Peter ... zadovážil ... dve vychovateľky z Turčianskeho Svätého Martina, aby do nej nakvapkali slovenského ducha a vyvolali v nej odpor k Maďarom” (74. p.). A fordításban igaza van, de juttathatót volna egy jegyzetet a szlovák olvasóknak, hogy a magyar nyelvben (és a felvilágosodás-reformkorban a szlovák/biblikus csehben is!) Mikszáth

⁷ MAJTÁN, M., *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)* (Veda, Bratislava 1998).

szlávja csak az öntudatos, pánszláv szlovákokat jelentette. A *szlovák* szó a magyarban nem létezett. A szlovák népet és művelődését a magyar a tóttal jelölte. Az ellentmondásossághoz a latin is hozzájárult, mert a „natio Slavonica” vagy „Sclavonica” általában a szlovákokat jelenti.⁸

Van a fordításban – természetesen – néhány kedves félreértés is. Pongrácz gróf győzedelmes bevonulásának leírásában („A káplán ... világi nótákat énekelte...” 107. p.) a papból kapitány lett („Aj kapitán ... spieval svetské piesn...” 122. p.) Ennél is kedvesebb a „szuszék” – „szószék” értelmezése a gróf temetésekor: „Félelmes alkotmány, nagy, mint óriási szuszék... (175. p.) – „... odstrašujúci výtvor, veľký ako mohutná kazateľnica...” (194. p.).

Mikszáth nagyon mélyen jár a Felföld szlovák világában. A dzsentrizálódott Behenczyekkel együtt éhezik a nép – persze, micsoda különbség, amit éppen ezzel érzékeltet Mikszáth a becsületes szlovákok javára: „Hanem ugyan, tél vége felé, nagyon megnehezedett ez az élet. Ilyenkor van a Felföldön az ínség, kivált ha ősszel nem adott nekik a föld elég krumplit. A gondviselés a tóttokkal a krumpli útján beszél.” (21. p.) – „Lenže, raz koncom zimy sa im život ešte väčšmi sťažil. V zimnom čase je na Horniakoch bieda, najmä keď sa na jeseň neurodí dost' zemiakov. Prozreteľnosť sa zhovára so Slovákmi prostredníctvom zemiakov.” (30. p.)

Wlachovský Mikszáthja ugyancsak alkalmas lenne kötelező olvasmánynak, nemzeti lelkigyakorlatnak egy elképzelt szlovák–magyar közösséget tanító iskolában, ugyanígy a „szlováknak” értelmezett Mikszáth magyar szövege.

Käfer István

MEGEMLEKEZÉS ÉS KÖNYVBEMUTATÓ A *HUNGARORUM GENS*
MEGJELENÉSÉNEK 20. ÉVFORDULÓJÁN – AZ ESZTERGOM-BUDAPESTI
FŐEGYHÁZMEGYE KONFERENCIÁJA (Budapest, 2013. április 8.)

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye és Egyháztörténeti Bizottsága a *Hungarorum Gens* pápai rendelkezés megjelenésének 20. évfordulójára emlékezve 2013. április 8-án konferenciát tartott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Intézetének dísztermében. Ez alkalomból nemrégiben napvilágot látott könyveket is bemutattak, *A Katolikus Budapestet* (szerk. Beke Margit, Budapest 2013), amely a Szent István Társulat kiadásában jelent meg,

⁸ Maga WLACHOVSKÝ is írt erről: *A tót szó történelmi, nyelvi és irodalmi összefüggésben*, in *Magyar–szlovák terminológiai kérdések* 55–61.

valamint a Primási Levéltár újabb segédletét (Fodor Nóra – Szőnyi Tamás, *Archivum Ecclesiasticum Vetus*, Esztergom 2012).

A konferencia moderátora, Szikora József, a Katolikus Rádió főszerkesztője nagy szakértelemmel és empátiával látta el tisztségét. Az előadások között Lakatos György hegedűművész játéka üdítette fel a népes hallgatóságot. Megjelentek *A Katolikus Budapest* tanulmányainak szerzői és a fényképek készítői is.

A konferencián elhangzottakat az alábbiakban közöljük.

Egyházmegyék alakulása és Budapest új lelkipásztori szervezete. 20 éve jelent meg a Hungarorum Gens kezdetű pápai bulla

Nagy örömmel ünnepeljük a *Hungarorum Gens* megjelenésének 20. évfordulóját. Olyan apostoli rendelkezésről emlékezünk meg, amely a magyar egyházmegyék szerkezetét jelentősen átformálta. Az eltelt évtizedek mutatják, hogy a lelkipásztori élet számára ez a megújítás nagyon pozitív eredményeket is hozott. De miért került sor erre? Boldog II. János Pál pápa célja nem csupán a magyar egyházi hierarchia szervezetének modernizálása volt, hanem a magyarországi egyházmegye-rendezés abba a nagyszabású tervbe illeszkedett, amit még a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozata tartalmazott. Ott ugyanis elveket fogalmaztak meg az egyházmegyék, egyháztartományok kialakítására nézve. Természetesen sok helyütt a világon, főleg ahol az egyház sok évszázados múltra tekinthetett vissza, célszerűtlennek látszott az egyházmegyei beosztás. Voltak olyan egyházmegyék, amelyeknek a székhelyétől nagyon távol is voltak területei – esetleg egy másik egyházmegye székhelyének közvetlen közelében. Más egyházmegyékhez sok enklávét tartozott, olyan területrészek, amelyeket más egyházmegye területe vett körül. Egyes egyházmegyék területe – ahol a Szentszék nem tudott változtatni a helyzeten – több országra terjedt ki, és a politikai viszonyok miatt az egyik országban lakó megyéspüspök nem tudta ellátni lelkipásztori funkcióit a másik ország területén. Fontos kérdésként merült fel a zsinaton az is, hogy a püspöki székhely, az egyházmegyei központ lehetőleg világi szempontból is jelentős település legyen. Az egyház útja az ember útja, ahol az emberek jelen vannak, ahol a legfontosabb intézmények vannak, ott célszerű a terület egyházmegyei központját is kialakítani. Ilyen szempontok domináltak az egyházmegyei és tartományi újrendezés tervében.

A terv végrehajtását azonban sok körülmény akadályozta világszerte. Egyrészt, bizonyos nagy történelmű európai országokban a régi helyzetekre, régi hagyományokra épülő konkordatárius jog. Németországban például – a magyar

egyházmegyei reform után – hosszú tárgyalássorozatra volt szükség ahhoz, hogy az észak-német hierarchiát a valósághoz igazítsák. Például Hamburg ismét püspöki székhely lett, ami a reformáció kora óta nem volt így, és máshol is visszatérhetett a katolikus egyházmegyei szolgálat. Dél-Németországban, Ausztriában és Svájcban viszont nem volt lehetőség az egyházmegyei határok modernizálásra, mert a Szentszék és az adott országok közötti megállapodások régi helyzetet rögzítettek, amitől a világi fél nem kívánt eltérni. Ebben gazdasági, közigazgatási érdekek is szerepet játszottak. Egy-egy Bundesland érdekének érezhette azt, hogy az ő területén legyen a püspöki székhely, ott legyenek bizonyos egyházi intézmények, amelyek munkaalkalmat is teremtenek, vagy idegenforgalmi szempontból vonzóak. Közép- és Kelet-Európában az 1989-90-es fordulat után az egyház nem ütközött ilyen akadályokba. Éppen ezért II. János Pál pápa szinte szenvedélyes gyorsasággal kezdte el a Christus Dominus zsinati elveinek érvényesítését legelőször is saját hazájában, Lengyelországban. Amit tett, azt sokan – épp a lengyelek közül is – nehezményezték. Az egyházmegyei határokat ugyanis az országhatárokhöz igazította. Nem lett volna baj ezzel a nyugati határok esetében. De keleten, Litvánia, Belorusszia, Ukrajna felé, ez az intézkedés sokak érzékenységét sértette, sok történelmi sebet tépett fel. A gyakorlati lelkipásztori munka azonban igazolta az új beosztást, az új egyházmegyek létesítését, földrajzilag áttekinthető, jól működő tartományok kialakítását. Ennek során persze Lengyelországban megnőtt az egyházmegyek száma. Ha ma fellapozzuk a lengyel püspöki kar hivatalos évkönyvét, azt találjuk, hogy minden egyházmegyében, amely akkor alakult, kiépült az egyházmegyei központ. Vagy építettek székesegyházat, vagy egy meglévő, jelentősebb templomot tettek székesegyházzá. Püspöki rezidenciát és egyházmegyei központot alakítottak ki, szemináriumot hoztak létre, és abban a kedvező történelmi időben minden egyházmegyének volt is annyi papnövendéke, hogy ezek a szemináriumok megteltek. Hasonló logika mentén haladt tovább II. János Pál pápa a balti országokban, később Belorussziában, Ukrajnában, sőt magában Oroszországban, ahol problémát jelentett a katolikus egyházmegyek elnevezése is. Mert amelyik városban volt már ortodox érsek vagy pátriárka, ott sokak érzékenységét sérthette volna egy olyan kifejezés, mint például „Moszkva katolikus érseke”. Ezért az „Istenszülőről elnevezett érsekség Moszkvában” néven született meg az egyházmegye. Néhány év alatt fölépült a székesegyház, mellette az egyházmegyei központ, konferencia-terem, szálláslehetőség, ami mutatja, hogy működő, szellemileg is eleven egyházmegyei szerkezet jött létre. Hasonlóan Szentpéterváron és más orosz városokban is megtörtént mindez.

Ugyanakkor Magyarországon vagy a balkáni országokban másfajta történelmi emlékezet élt, más, etnikai szempontok is felmerültek. Tudjuk, hogy

hazánkban a Szentszék mindjárt a rendszerváltás után jelezte, hogy modernizálni kellene az egyházmegyei struktúrát. Utána bizottság alakult a püspöki kar tagjaiból, akik szakértőket is bevontak a munkába. Dékány Vilmos püspök úr felügyelte ezt a tevékenységet, összefoglalta az eredményeket, és végül formálisan is megtette a javaslatokat a püspöki konferencia felé. Természetesen az enklávék megszüntetése jeles módon is érintette az Esztergomi Főegyházmegyét. Főegyházmegyénk legalább 770 éven keresztül – ha nem régebb óta – a Krakkói Egyházmegye közvetlen szomszédja volt. Ez a tény számos kulturális és etnikai kapcsolatot hozott magával, meghatározta egyházmegyei közösségünk azonosságát is. Kezdetől fogva helytelen és pontatlan az a megközelítés, hogy a hajdani Esztergomi Főegyházmegye magyar egyházmegye volt-e. Erre csak azt lehet válaszolni, hogy katolikus egyházmegye volt a Magyar Királyság területén, de mindig többnyelvű, többnemzetiségű hívei voltak. Szlovák, német, magyar ajkú hívek egyaránt. Az egyházmegye eredendően túltekintett a Dunán. Tehát északra néző egyházmegye volt, alapításakor szinte csak Esztergom városa feküdt a Dunától délre. A későbbiek során lassan terjeszkedett, elsősorban a királyi egyházak intézményén keresztül. Budapesten magán- és királyi egyházak, exempt plébániák tartoztak hozzá. Később, a barokk korban, amikor egyébként a plébániái exempciókat megszüntették, Pest és Buda átalakult egy-egy enklávévá, továbbra is egyik oldalon a Veszprémi, másik oldalon a Váci Egyházmegyétől körülzárva.

A többi egyházmegyében hasonló modernizálás történt. Az Alföld felszttása más lett, a Kalocsai Főegyházmegye jelentős területeket kapott a volt Váci Egyházmegyéből, hiszen a saját régi területeit a Délvidéken elveszítette. Hasonlóképpen kicsi, Magyarországra szakadt terület rész volt csupán a Csanádi, későbbi nevén Szeged-Csanádi Egyházmegye, amelynek a középkorban nem is volt köze Szeged városához, de a török idők után ott rendezkedtek be először a csanádi püspökök, mielőtt még Temesvárt püspöki székhelyként ki tudták alakítani. Jelentős kérdés volt a Váradi Egyházmegye Magyarországon maradt részének a helyzete, ezt ugyanis a Szeged-Csanádi vagy Csanádi Egyházmegye látta el, de elkülönített területként. Fontos volt az is, hogy az Egri Főegyházmegye igen nagy területet ölelt fel, nehéz volt Eger városából ellátni például az ukrán határ menti településeket. Ezért jött létre a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye a volt egri, váradi, illetve szatmári területekből. Ugyanakkor a Dunántúlon is változások történtek. A nagy kiterjedésű Veszprémi Egyházmegyét a Balaton természetes határként kettévágja. Ezért úgy gondolták, hogy a természetes határtól délre kellene megtalálni azt a megyeszékhelyet, ami püspöki központ is lehetne. Így alakult ki a Kaposvári Egyházmegye. A Győri Egyházmegye határai csak kevésbé módosultak,

főleg a keleti végeken, ahol valamikor Esztergom, illetve Székesfehérvár érintkezett a Győri Egyházmegyével. Székesfehérvár sok területet veszített. Nevezetesen a Budapesthez tartozó területeket a Csepel-sziget kivételével, ott ugyanis közlekedési érvek indokolták, hogy eltekintsenek a közigazgatási határtól. Könnyebb a sziget másik feléről ellátni azokat a plébániákat, mint a hídon át Budapestről megközelíteni. A Szentszék elfogadta ezt az érvelést, és Székesfehérvár megtarthatta a Csepel-szigetet. Ugyanakkor Buda környéki falvakat is kapott, amelyek korábban Esztergomhoz tartoztak. A változás egyik kifejezett és magában az apostoli konstitúcióban is hangsúlyozott célja volt, hogy Budapest város lelkipásztori egységét megeremtsse. Tehát Budapest a pápai rendelkezésben hangsúlyosan megjelent.

Budapest és a katolikus egyház története a kezdet kezdetétől összeforrt egymással. Ma a kutatás elég nagy biztonsággal állítja, hogy Aquincum a római korban püspöki székhely volt. Ez a székhely addig működött, amíg a rómaiak át nem adták a területet a hunoknak 430-ban. Utána azonban – erre az újabb kutatások hívják fel a figyelmet – a római élet visszatért ezekre a végekre. Úgy tűnik, hogy ha a közigazgatás nem is maradt fenn, vagy csak 476-ig, a romanizált népcsoport túlélte a Nyugatrómai Birodalom bukását Pannoniában is, de aztán a fokozatos barbár betörések, az ariánus gótok, majd az avarok érkezése lassanként felőrölték ezt a kulturális egységet. Nem mint-ha semmi nem maradt volna belőle! Mai kutatók egy-egy ponton folyamatos keresztény jelenlétet vélnek felfedezni Pannonia területén egészen a magyarok érkezéséig. Aquincum területéről azonban nincsenek bizonyítékaink erre a folyamatosságra. Kétségtelen, hogy a püspökség működése később már nem volt vita tárgya. A 400-as évek végétől, az 500-as évek elejétől nincs nyoma annak, hogy Aquincum püspöki székhely lett volna. Van egy adatunk az 580-as évekből, amikor már az avarok közeledtének hatására a római eredetű lakosok kiürítették Sirmiumot, és onnan a püspök és a papság is elvont. Márpedig Pannoniában Sirmium volt a legfontosabb központ, ha már azt is kiürítették, Aquincummal ez nyilván előbb megtörtént. Utána nagyon érdekes időszak következett, amely nem pusztán a barbár misszió időszaka, hanem az egyházmegyei hovatartozás kérdése is. Amikor az avarok hosszú háborúi után Nagy Károly seregei fia, Pippin vezetésével legyőzték az avarokat Pannoniában, a területet betagozták a Frank Birodalom közigazgatási és egyházi hierarchiájába. 796-ból származik az a császári intézkedés, amely úgy rendelte, hogy a Rábától keletre, a Dunától délre, illetve nyugatra és a Drávától északra levő terület, tehát a mai Dunántúl nagy része, benne Aquincum is, a Salzburgi Egyházmegyéhez tartozzon. Nem véletlen, hogy később még Cirill és Metód történetéhez kapcsolódó történelmi forrásokban is szerepel, hogy például Zalaváron német papok voltak, és az élükön álló főesperes a

Salzburgi Egyházmegyéhez tartozott. Tehát nem pusztán misszionáriusok, hanem az egyházmegyei szervezet részei voltak. Ugyanakkor misszió is zajlott, hiszen ahány tájegység, annyiféle népesség, egyesek még nem voltak keresztények, mások valamilyen eretnek irányzathoz tartoztak, de bizonyos mértékig jelen volt a katolikus népesség is. Erre a folyamatra épült Cirill és Metód missziója, amely a 800-as évek közepe után különösen a szláv lakosság körében ért el eredményeket. Állandó vitában voltak a német hierarchiával, hiszen Salzburg azt állította, hogy a területén hozzájárulása nélkül egyházi központot szerveznek, ez pedig jogtalan beavatkozás. Végül pápai döntés született Metód javára, amely pannoniai püspöki kinevezést is tartalmazott. Ebből azt gondolhatjuk – de csak gondolhatjuk, hiszen ennek nincs kézzel fogható jele a városban –, hogy a Budapest területén lévő esetleges keresztény életnek, templomoknak egy darabig Szent Metód lehetett az előljárója. Ez azonban igen rövid időszak, hiszen Zalavárról át kellett költöznie Szvatopluk udvarába, Nyitrára. Majd Szvatopluk is változtatott politikai érdeklődésén, megint jó viszonyba került a németekkel, és német nemzetiségű püspök vette át Szent Metód helyét. Metód halála után nem az általa kijelölt utód, hanem német püspökök és papok vezették tovább a morva egyházat. Ilyen szempontból tehát a szláv hierarchia folyamatosságáról nem beszélhetünk, legalábbis Budapest területe vonatkozásában. A magyarok bejövetele után lassan szerveződött az egyházi élet. Nem biztos, hogy a főváros területén semmilyen keresztény élet nem volt ebben az egyébként viharos időszakban, de komoly, pozitív bizonyítékaink az itteni keresztény közösség jellegére vagy hierarchikus helyzetére nincsenek. A magyar középkor kezdetével királyi egyházak alakultak. A Szent István-i egyházszerzés korán megalapította az egyházmegyéket. Az Esztergomi Főegyházmegye alapításáról azonban szűkszavúak a forrásaink. Nem is az érseki rangra emelés – mert az körülbelül beleillett a Szent István-i koncepcióba –, hanem az előzmények a homályosak. Milyen templom állt Géza fejedelem udvarában? Milyen pap vagy püspök látta el ott a szolgálatot? Az *Annuario Pontificio* mindmáig feltünteti az egyházmegyéek neve alatt az alapítás időpontját. A magyar egyházmegyéknél általában azt az időpontot, amit a Szent István-i egyházszerzés keretében dokumentálni tudunk. Esztergom kivétel ez alól; ott ez szerepel: X. század. Tehát nem tudjuk pontosan, hogy a főegyházmegye mikor keletkezett, csak azt, hogy Szent István érsekséggé tette, és kiemelkedő helyet töltött be az immár megszervezett magyar egyházban.

Esztergom eleinte annyira északra tekintett, hogy csak a város és környéke volt a Dunától délre főegyházmegyei terület. A királyi egyházak azonban, a királyi birtokokon létesülő magánegyházak a régi germán jog szellemében sajátos hierarchikus helyzetbe kerültek, ezeket közvetlenül az esztergomi

érsek látta el, illetve ő volt a legközvetlenebb egyházi előljárójuk. Érdekes okleveles gyakorlatot látunk a középkorban. Ezt azért mondom, mert újkori, sőt kortárs szerzők is néha hagyják, hogy megtévessze őket egy-egy oklevél kezdete. Ugyanis attól, hogy a terület valamelyik egyházmegyéhez tartozik, a rajta lévő plébánia vagy templom lehet úgy exempt, hogy csak más főpásztornak van fönnhatósága fölötte. Az 1400-ból származó pápai bulla részletesen leírja a magyarországi exempt egyházakat, az esztergomi érsektől függő egyházakat, és plébániákat is felsorol. Nem egyszer említi a Veszprémi Egyházmegye területén lévő plébániákat, amelyek fölött az esztergomi érsek gyakorol joghatóságot. Tehát ha azt látjuk egy oklevélben, hogy valamely település vagy plébánia a Veszprémi vagy a Váci Egyházmegyében van, ez nem jelenti azt, hogy nem tartozott közvetlenül az esztergomi érsek alá.

Most lássuk mindezt konkrétan Budapest esetében. A régi Buda az 1200-as évek közepétől fordul elő először Óbuda néven, addig a mai Óbuda volt Buda, és ami attól délre következett – a Duna mindkét oldalán –, az volt Pest. Az egyházi hagyomány Pestújhegynek nevezi a mai budai Várhegyet. Annyiban Pest, hogy a másik oldalon lévő Pest város határában volt, és annyiban Újhegy, hogy a tatárjárás után új városrészként a hegyre költözött. Ezeket a területeken mind az óbudai úgynevezett „Fehér templom”, amely olyan ősi Mária-templom volt, hogy talán Szent István előtti időkből származott – később Óbuda plébániája lett –, mind a Szent Péterről, majd Szent Péter és Pálról nevezett óbudai prépostság királyi egyház volt. A pesti plébánia – a mai Belvárosi Plébánia –, amely római romokon épült, és amelyről egyes régészek azt tartják, hogy a hajdan ott álló épületet a magyarok bejövetele előtt is kultikus célra használták, volt „a” plébánia, a keresztelő egyház (ecclesia baptismalis). Ez a templom közvetlen királyi egyház volt, így kezdettől fogva az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Más kérdés, hogy egyes régi oklevelekben úgy szerepel, mint „a Váci Egyházmegyében lévő” város vagy plébánia. Ugyanígy később a budai Várhegyen épült templomok, illetve plébániák, mint például a Nagyboldogasszony. A Pestről áttelepült polgárok a budai Várhegyre magukkal vitték kiváltságleveleiket; ha Pesten királyi egyház volt a Nagyboldogasszony-plébániatemplom, akkor Budán is annak kellett lennie. Királyi egyház és exempt lett a Szent Mária Magdolnáról nevezett templom, a magyarok temploma, de a Vár oldalában, illetve a Várhegy alatt keletkezett többi plébánia is. Ugyanígy a mai Tabán területén lévő Szent Gellért vagy a Szent Péter vértanú templom. Ezeknek az egyházaknak a listái tételesen megtalálhatók a középkori pápai oklevelekben, amelyek az esztergomi érsektől függő egyházakat sorolják fel. Összekapcsolódott azonban a közben kifejlődő szabad királyi város fogalma a területén lévő plébániák közvetlen esztergomi függésével. Ezt látjuk a török időkben például Szeged városában,

ahol azzal érvelnek az esztergomi érsek fősege, vagyis az exempció mellett, hogy hiszen szabad királyi város vagyunk, akárcsak Pest vagy Buda, akkor a mi plébániánk is csak az esztergomi érsektől függhet. Tehát létezett ilyen szemléletmód, amely összekötötte a kettőt. Ennek azért van jelentősége, mert Pest és Buda, majd később Budapest lelkipásztori egységét az esztergomi érsek vezetése alatt csak 1949 után kellett megteremteni, addig nem volt ilyen probléma. Mert ami a városhatáron belül volt, az – plébániai szempontból – automatikusan az esztergomi érsek alá tartozott. Ha bővítették a várost, odacsatolták Kőbányát vagy Újlakot, akkor arra is kiterjedt az esztergomi érsek joghatósága. Ez a régi magyar állami jog miatt volt így. Érthető, hogy 1949-ben ezt már nem vették figyelembe, és amikor 1950. január 1-jén a megnövekedett területű Budapest plébániáit kezdték összeszámolni, meg kellett állapítani, hogy sokuk a Váci, illetve a Székesfehérvári Egyházmegyéhez tartozik. Ez a későbbiekben pasztorális nehézséget okozott, bár Budapest lelkipásztori egységének a gondolata a legnehezebb időkben is élt. 1954-ben adta ki Szabó Imre püspök, akkor budapesti általános helynök, azt a papi névtárat, amely egybegyűjtötte egész Budapest plébániáit, lelkészségeit, papjait, nem csak az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozókat. Élt tehát a törekvés, hogy egységesen kezeljék a fővárost. Ennek azonban nem volt meg a politikai lehetősége egészen a rendszerváltozásig. A pápai intézkedés egyházmegyéink vonatkozásában a realitást kívánta elismerni, ezért tette a hangsúlyt különösen is Budapestre. A rendelkezés egyúttal megszüntette az enklávákat is, hiszen Budapest addig enklávé volt az Esztergomi Főegyházmegyében.

Budapest pasztorális egysége és önállósága volt a célja annak is, hogy az 1800-as évek végén a főváros tanácsa nagystílusúan finanszírozta a lipótvárosi Szent István-bazilika építését, azzal a deklarált szándékkal, hogy alkalmas legyen székesegyháznak is. Szerették volna elérni, hogy Budapest püspöki székhely legyen. Ebben az állam is a főváros partnere volt. Jelezték ezt az igényüket az esztergomi érsek felé, sőt Ferenc Józsefen keresztül állami nyomást gyakoroltak Vaszary primásra, aki az 1890-es években Budapesten helynökséget létesített, élére pedig helyi segédpüspököt állított helynökként. Külön bíróságot is létrehozott Budapesten, ami később egyházi okokból nem működhetett. Úgy írták le ugyanis az illetékességét, hogy tőle még lehessen fellebbezni az esztergomi főegyházmegyei bírósághoz. Ez ellenkezett a Trentói Zsinat határozatával, amely kimondta, hogy az egyházmegyéekben az elsőfokú bíró a püspök, vagyis a püspök bírósága. Nem másodfokú, mint a középkorban, amikor alsó szinten az archidiakónus ítélkezett, majd utána a püspöki bíróság. Voltak tehát bátortalan reakciók az egyházmegye részéről, de a teljes szívvel Budapest felé fordulás hiányzott. Egyesek mondhatják erre, hogy biztosan a város liberális hangulatától tartottak. Úgy gondolom, nem ez

volt a fő szempont. Ha megnézzük a nagystílű esztergomi építkezéseket ebben az időben, akkor világos, hogy Esztergomot az egyensúly kedvéért kívánták fejleszteni. Olyan hatalmas területei voltak az egyházmegyének a Dunától északra, hogy Budapestre vinni a központot egyszerűen azt jelentette volna, hogy az egybefüggő nagy területből kiemelve, az enklávéba helyezték volna át. Nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan, nyelvileg is távol az egyházmegye lakosságának jelentős részétől. Gondoljuk meg, hogy a felvidéki katolicizmus mindvégig többnyelvű volt, és egyházmegyénk tudatosan művelte a hívek által beszélt nyelveket. Az esztergomi szemináriumban például nemcsak magyar egyházirodalmi iskola működött, hanem szlovák egyházirodalmi iskola is, ugyanabban a szemináriumban, ugyanabban a szellemben. Ettől a valóságtól nem akartak, nem mertek elszakadni, így közbülső megoldás született a budapesti helynökség megalapításával.

A XX. században, Trianon után nehéz volt bármilyen jelentősebb változást végbevinni. A város belső hierarchikus szerkezetét, az esperességeket, a plébániákat igyekeztek erősíteni, új plébániákat alapítottak. Fontos, Budapesthez kötődő része ennek a folyamatnak a főváros „kegyúri” szerepe Trianon után. Ez óriási kérdés volt, hiszen az 1917-es Egyházi Törvénykönyv megtiltotta, hogy új kegyuraságok keletkezzenek, mivel a világi kegyúr általában nem lelkipásztori szempontok szerint választotta ki azt a papot, akit bemutatott a javadalomra. Csakhogy Budapest sok peremkerületében, munkáskerületekben, erős baloldali propaganda folyt. Erős konszenzus volt a felső társadalmi rétegben és általában a hívő emberek között arra vonatkozólag, hogy ennek kiegyensúlyozására szükséges a jó lelkipásztori szó. Ilyen okokból – nem akarom a baloldali terminológiát használni, hogy „fortélyos félelemből” – megvolt a politikai szándék arra, hogy jelentősen bővítsék a fővárosi plébániák számát. Ezért Serédi Jusztinián engedélyt kért Rómából új kegyuraságok alapítására, és elkezdődött a plébániák létesítése és építése, még mindig kegyúri alapon. Nagyon sok mai budapesti templom és plébánia köszönheti ennek a létét. A háború után Mindszenty bíboros próbálta volna tovább folytatni a városi pasztoráció megszervezését, de közbeszólt a rendszerváltozás, így legújabbán csak ’89–90-től kapta meg az egyház a történelmi lehetőséget, hogy pasztorális szempontok szerint alakítsa újra szerkezetét. Így tért vissza az egyházmegye központja arra a helyre, ahol valamikor püspökség működött, így tért vissza az ország katolikus központja is oda, ahol egyébként is az ország életének a központja van. Adja Isten, hogy Esztergom és Budapest katolikus egyháza együtt továbbra is hasznosan szolgálhassa Magyarországot, az itt élő emberek hitét, szeretetét, evilági és örök boldogságát!

Erdő Péter

A vallásos emberek közösségteremtéséről

Eminenciás Bíboros úr, Főtisztelendő Atyák, Hölgyeim és Uraim! Ha megengedik, mint Tarlós István, budapesti születésű, római katolikus vallású polgár, még egy hagyományos köszöntést is hozzátennék:

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Személyes vonatkozásokkal folytatva, elmondhatom, hogy hagyományosan vallásos családban nőttem fel. Édesanyám és édesapám is erősen kötődtek ahhoz a plébániai körhöz, ahol születtem és megkereszteltek. Ezért írtam egyik könyvemben, hogy „a szüleim és a magam tapasztalatából is arra következtek, hogy rendkívül sokat adhat mindenkinek egy pappal kötött barátság vagy bizalmas lelki kapcsolat”. A vallás közösségteremtő ereje tehát számomra kétségtelenül és kiemelkedően fontos. Magyarországon a kereszténység felvétele óta a közösségek legalapvetőbb helyszínei, gyülekezőhelyei a templomok voltak. A budapesti plébániák múltját és jelenét összegzi ez a könyv, ami a mai alkalomra sokéves munkával elkészült. A keresztények számára a hit az Istenhez való tartozás legfontosabb bizonyítéka. A történelem során sokféle más hit és sokféle más közösség alakult ki, de az is bebizonyosodott, hogy az istenhit-ellenes közösség nem életképes. A vallásos közösségek mellett és velük békességben élni azonban lehetséges.

Robert Schumann híres kijelentése, melyet az utóbbi időkben különösen sokat idéztek – „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz” –, számomra úgy értelmezhető, hogy a kereszténység közösségteremtő ereje nem megkerülhető. Hiszem, hogy e mondat egyre erősödő aktualitása fontos cselekvésekre és változtatásokra fogja ösztönözni a világot. Ferenc pápa épp a húsvéti ünnepekben beszélt arról, hogy ne féljünk az újdonságtól, melyet az Isten hoz az életünkbe. A mindennapi rossz legyőzése csakis az életigenlő közösségek által lehetséges.

Az élet számos individuális kihívásával szemben a közösséghez tartozás nem elutasítható. A közösségekhez való tartozás nem akadály, hanem útja az emberi kiteljesedésnek. Sőt, ez az egyetlen lehetséges út. A város maga is közösség. Városainkhoz, falvainkhoz azért ragaszkodunk, azért nevezzük sajátunknak, mert testileg-lelkileg erősen kötődünk hozzájuk: ott születünk, ott jártunk iskolába, ott vannak rokonaink, barátaink, ott a lakóhelyünk, jól ismerjük, otthon érezzük magunkat benne. Ugyanilyen otthonunk a templom: ott kereszteltek meg bennünket, oda jártunk hittanra, ott valljuk meg bűneinket, ott a lelkivezetőnk, ott van a lelki családunk, és elsősorban ott vagyunk legközelebb Istenhez. A vallási közösség tehát ugyanolyan otthonunk, és ugyanolyan biztonságot ad, mint a lakóhely közössége.

Sok város közössége látszólag erősödik. Épülnek az utak, a hidak, összekötnek bennünket a közlekedési eszközök és a különféle kommunikációs

szálak. Bármely pillanatban beszélgethetünk egymással, sőt egy gombnyomásra láthatjuk a másikat a képernyőn. Mégis, a városi közösségek jól érzékelhetően lazulnak.

Mennyire jellemző, hogy a város közösségében lehet valaki magányos („a magányos tömeg” és a „társas magány” fogalmáról beszélek), a templom közösségében azonban nem. Az elmagányosodás ugyanis nem magyarázható pusztán a komfortban vagy éppen nélkülözésben élő ember közösség-szükségletének hiányával. Úgy gondolom, csak a hit nélküli ember magányosodik el teljesen. Mi, keresztények tudjuk, hogy az Isten soha nem hagy el bennünket. És számos példáját látjuk annak, hogy aki a hit felé fordul, soha nem lesz magányos.

A templom körül kialakult közösségek ereje a mai napig változatlan. Ennek az a titka, hogy a templomban csak személyesen lehet jelen lenni Isten ölelésében és vonzásában. A templomi közös imádságot, közös éneklést, az ünnepek együttes megélését sem átprogramozni, sem virtuálissá alakítani, sem helyettesíteni nem lehet. A városi közösségek kialakításában ezért példaadók lehetnek a templomi közösségek. A város hétköznapjaiban ugyanolyan fontos lenne a kézfogás, mint a templom padsoraiban a figyelem, a jókívánság, a türelem és a törődés.

A város és a templom közösségének kiemelkedően fontos építőelemei a családok, melyek önmagukban is közösségek. Úgy kell dolgoznunk, hogy a város és a templom otthoneremtő levegője egyaránt erősítse a családokat. A családot semmilyen más közösség nem pótolhatja. A gyermekeknek családban kell születniük és felnőniük. Hiszem, hogy a modern korban átmenetileg megváltozott és gyakran rosszul választott életcélok, ha a korhoz igazodva is, de visszatérnek a család alapmodelljéhez. Az egyházak sokat tehetnek mindeztért. Ez a gondolat jelenik meg abban az állami felelősségvállalásban, ami bevezette a hittan, illetve a kötelező erkölcsstan oktatását az iskolákban. Az átmeneti korok után a felnövekvő nemzedékekben így alakulhat ki az a magatartásforma, ami az évszázadok során felhalmozódott tapasztalatokra építve, a közösségi élet alapvető színterévé a családot teszi. A család közösségében épül az emberbe a türelem, egymás tisztelete, az eltérő gyökerek és hagyományok elfogadása, az új kulturális szokáselemek átörökítése. A hit mindig életigenlő és értékőrző; a hitből soha sem fakadtak és nem is fakadhatnak olyan hajtások, amelyek életellenesek, vagy elutasítják a hagyományos közösségi formákat. A hitben élő családok ezért a legerősebb családok.

A modern kori gyors változások negatív kísérőjelensége a gyakori egzisztenciális változás, a megélhetés alapvető hiánya, az elszegényedés. Természetesen emögött is a társadalmi felelősség áll.

A konzervatív, nemzeti értékeket vállaló magyar kormányzat és az azonos értékrendet valló fővárosi közgyűlés többsége és személy szerint magam is ezért választottuk azt az utat, hogy az emberek megélhetési költségeit csökkentjük, és sem a közszolgáltatás, sem az adósság-szolgálat növekvő terheit nem engedjük kizárólag a bérből és fizetésből élőkre, a családokra korlátlanul áthárítani. Kérjük és igényeljük ennek a széleskörű támogatását, hogy a továbblévő közösségek alapjait megőrizhessük.

De az anyagi támasz önmagában véve természetesen nem elég. Magam is számos alkalommal tapasztaltam, hogy a bajba jutott vagy nehéz helyzetekben lévő embereknél a jó szó, a lelki vigasz gyakran mindennél többet ér. A magyar katolikus egyház és az általa működtetett sokoldalú segélyszolgálatok, a budapesti plébániák közösségei, minden elismerést megérdemelnek ezen a téren is. Azt gondolom, hogy az elkövetkezendő időkben tovább folytatódhat ez a jó együttműködés. Helyeslem és támogatom, hogy a város által fenntartott közösségi intézményekben a lelki támogatás is jelen van. Biztos vagyok abban, hogy a vallásos közösségek közvetlen anyagi segítsége mellett azok emberi kisugárzása is sokat jelent az elhagyottságból talpra állni igyekvőknek. Az egyház két gyakorlati alapelve, a szolidaritás és a szubszidiaritás régen ismert és elfogadott közösségteremtő erő. Utóbbi – úgy vélem – napjainkban nagyobb figyelmet kíván. Képesse tenni másokat arra, hogy megálljanak a saját lábukon, és ők maguk is segítőtvé válhassanak, a legnagyobb és legszentebb feladat.

A most bemutatott könyvben kirajzolódik a budapesti katolikus közösségek, plébániák hatalmas és életadó múltja és jelene. Egyetértek Erdő Péter bíboros úrral, az egyházmegye főpásztorával abban, amit a könyv ajánlásában ír, hogy a Duna két partjáról Szent Gellért és Boldog Salkaházi Sára vértanúk példája int, hajol felénk. Hozzátehetünk még egy örömhírt: rövidesen újabb boldoggá avatást ünnepelhetünk Budapesten. Sándor István szalézi laikus szerzetesét, aki a Clarisseum fiúnevelő intézetben tevékenykedett. Nyomdászként, munkásemberként dolgozott, s fiatalokat nevelt. Koholt vádak alapján 60 évvel ezelőtt kivégezték. A hitért való kiállás örök emlékü példája, mert az a közösség, melyet a hit nevel és tart össze, mindig életszerű marad. Így van ez nemcsak nálunk, katolikusoknál, hanem valamennyi történelmi felekezetenél. A személyes példák sokasága tanít és formál valamennyiünket, akik hiszünk a szeretet parancsában és közösségként átélve adjuk tovább.

A mai világ a hit és a hitetlenség kettősségében él. Öröktől fogva létezik ez a szorítás. Talán a húsvét közelsége is engedi még, hogy a hitetlen Tamás példáját említsük, aki meglátván a megváltó sebét hívővé vált. Jézus pedig ezt mondta neki: „Most már hiszel, Tamás, mert láttál engem. Boldogok, akik nem láttak, és mégis hisznek.” Ez a bizonyosság, amiről Szent Ágoston azt

állítja, hogy Tamás hitetlensége révén vált a hit apostolává. Ez a kettősség nagyon is közeli. És mai világunkban inkább a hit ereje növekvő.

Mert a hit természetes, mert közösségből nő, mert testvéri. Milyen természetes és mégis felemelő volt hallani, amikor Krisztus helytartója, Szent Péter utóda, Ferenc pápa megválasztása után úgy köszönt el, hogy „jó éjszakát mindenkinek!”, vagy húsvéthétfőn, a Regina caeli imádság fenséges szövege után egyszerű szavakkal jó étvágyat kívánt az ebédhez. Tehát: igen, érezzük, valami változik, talán jobb és természetesebb lesz. Kifejezőbbé válik az összetartozás igénye. Valahol mindannyian emmauszi tanítványok vagyunk, és azok is maradunk.

Tarlós István

A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák I–II
(szerk. Beke Margit; Szent István Társulat, Budapest 2013) 1204 pp.

„Nem érthetjük meg a város lelkét, ha nem ismerjük az ott élők hitét, felfogását a világról, az emberi életről és a közösségről.” *A Katolikus Budapest*hez írt ajánlásában Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek ezzel a mondatral jellemzi a gazdag anyagot felölelő munka megjelenésének időszerségét és kiemelkedő helyét Budapest katolikus kultúrájának megismerésében. Tarlós István, Budapest főpolgármestere – folytatva a bíboros gondolatmenetét – a kiadvány hiánypótló és forrásértékű voltát, valamint a fővárosban megtalálható vallási gazdagságnak, műemléki, művészettörténeti és lelki értékeknek az autentikus bemutatását emeli ki a mű elején olvasható ajánló soraiban. A két említett ajánlás megragadja *A Katolikus Budapest* elsődleges célját: áttekintést nyújtani a Katolikus Egyház plébániák köré rendezett tevékenységéről. Ez egyúttal azt is sejteti, hogy további kötetek készülhetnek a szerzetesrendek, a lelki-ségi mozgalmak és más katolikus intézmények fővárosi munkájának feldolgozására. Természetesen a jelenlegi két kötet is számos helyen utal ezekre a területekre. A mű alcíme is feltételezi (*Általános történeti szempontok, plébániák*) az egyéb intézmények részletes bemutatására szolgáló újabb kötetek előkészítését.

A szerkesztő, Beke Margit, az Esztergomi Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke előszavában vázolja az anyag összeállításának folyamatát, előzményeit és módszerét. A tudományos feldolgozás 2008-ban kezdődött meg az Egyháztörténeti Bizottság koordinálása alatt, számos kutató bevonásával. A korábbi hasonló – bár céljuk, módszerük, felépítésük és részletességük tekintetében eltérő – munkák közül kiemelendő Némethy Ludovicus *Series parochiarum et parochorum* című kötete, amely 1894-ben látott napvilágot. Itt említendő az 1982-es, az 1997-es és a 2007-es esztergomi,

ill. esztergom-budapesti schematizmus anyaga is. Meg kell emlékeznünk Vadas Ferencről és különösképpen Dóka Kláráról, akik időközben elhunytak, így nem érthették meg kutatásaik eredményeinek publikálását *A Katolikus Budapesten*. Fáradhatatlan munkájukkal maradandóan gazdagították a most megjelent művet. A szerkesztő ismerteti a kötetek összeállításakor követett szempontokat: a) a plébánia területe; b) története; c) a plébániai közösség fejlődésének és a templom tervezésének, felépítésének története; d) a templom művészettörténeti leírása; e) a plébánia területén található egyéb szakrális helyek leírása.

A monumentális mű két fő egységre oszlik. A mai főváros az évszázadok folyamán (I, 17–88) című I. rész tanulmányai az 1. századtól egészen 1923-ig tekintik át a történelmi viszonyokat (vö. Erdő P., *A főváros területének egyházmegyei hovatartozása az évszázadok során*, I, 17–37; Tóth E., *A korai kereszténység a mai főváros területén, I–V. sz.*, I, 38–48; Vida T., *A népvándorláskori kereszténység a mai főváros területén, VI–IX. sz.*, I, 49–55; Szende L., *A középkori kereszténység a mai főváros területén, X–XVI. sz.*, I, 56–66; Horváth A., *A főváros némely egykori kápolnái és emlékhelyei a Duna bal partján*, I, 67–73; Beke M., *Plébániák alapítása. A fővárosnak mint kegyúrnak a kapcsolata egyes plébániákkal 1923-ig*, I, 74–88). A II. egység – A mai főváros területének egykori és jelenlegi plébániái és templomai (I, 89–II, 1182) – szerkezetileg azt az alapelvet követi, hogy az egyes plébániák területén fekvő kápolna, templomigazgatóság vagy kápolnaigazgatóság bemutatása a plébánia tárgyalása után alpontként következik; ez után található az egyéb szakrális helyek (szobrok, kereszték, temetők stb.) leírása.

A II. fő rész esperesi kerületek szerint tagolódik. A régebbi jog (vö. *Corpus iuris canonici*, *Codex iuris canonici* [1917], Can. 217 § 1) az egyházmegyét főesperességekre és esperességekre osztotta fel. Ezek révén a megyéspüspök megfelelő intézményes formában tarthatta fenn a folyamatos felügyeletet és információáramlást saját részegyházában. Mára a főesperességek már nem szerepelnek a jogban, és az esperesi kerületek kialakítása sem kötelező (vö. *Codex iuris canonici* [1983] 374. kán. 2. §). Azokban az egyházmegyékben azonban, ahol ez a területi felosztás fennáll – ahogyan az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében is –, az esperes kinevezése kötelező. Természetesen a főpásztor személyes jelenlétével, pl. plébániai vizitációval is ugyanezt az ellenőrzési feladatkört gyakorolja, hiszen ő az elsődleges felelőse a hitéletemény őrzésének a saját egyházmegyéjében. A vizitáció gyakorlása az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében örömteli módon megújult a hivatalban lévő főpásztor döntése nyomán. A jelenlegi budapesti espereskerületek a következők: Óbudai Esperesi Kerület; Budai Esperesi Kerület; Buda-Középső Esperesi Kerület; Buda-Déli Esperesi Kerület; Pesti-Belső Esperesi Kerület

(vö. I. kötet); Pest-Déli Esperesi Kerület; Pest-Középső Esperesi Kerület; Pest-Északi Esperesi Kerület; Újpest-Rákospalotai Esperesi Kerület; Rákosi Esperesi Kerület (vö. II. kötet).

Az egyes plébániák tárgyalásakor mind a művészettörténeti, egyháztörténeti (liturgikus hagyományok, sajátos plébániatörténeti vonatkozások), mind a társadalomtörténeti terület (a környezetre gyakorolt hatás) kellő hangsúlyt kap. A tanulmányok kitérnek a konkrét plébánia területi kialakulására (az abban bekövetkezett változásokra), a plébániatemplom épületének történetére, a plébánosok tevékenységére, a főpásztor szerepére a plébánia életén belül (bérmálások, látogatások), valamint a plébániához kötődő kiemelkedő személyiségek bemutatására. Ez különleges tartalmat és emberközeli stílust biztosít az olvasó számára, aki a történelmi adatokon és más tudományágakhoz kötődő leírásokon túl rátalálhat azokra a lelkipásztorokra és meghatározó karakterekre, akiket személyesen is ismert, vagy olyanokra, akiknek az emléke saját plébániájának a lelkületét és hívő életét mind a mai napig befolyásolja. A mű egyedi értéke, hogy külön kitér a budapesti görögkatolikus parókiák történetére és működésük részletes jellemzésére.

Az informatív írásos anyagot számos jó minőségű fekete-fehér és színes kép, térkép, alaprajz mellett, a plébánosok, lelkészek és kápolnagazgatók archontológiáján és a meglévő anyakönyveken túl több színes grafikon is kiegészíti, amelyek pl. a konkrét plébánia területén élő lakosság vallási megoszlását szemléltetik az egyes fontos időszakokban (elsődlegesen a népszámlálási adatok alapján).

A II. kötet végén kapott helyet a rövidítések jegyzéke, amely magában foglalja: a) a fényképek és diagramok készítőinek felsorolását alfabetikus rendben (68 fő, II, 1183); b) a bibliográfiai hivatkozások rövidítéseit (209 tétel, II, 1184-1192); valamint a további rövidítések listáját (II, 1193-1196). Ezeket követi az I. és II. kötet részletes tartalomjegyzéke (II, 1197-1204).

Idő híján nem sorolhatunk fel minden szerzőt, aki komoly kutatásokkal, fáradtságot nem kímélve, mértékadó módon dolgozta fel egy-egy plébánia-közösség vagy éppen kápolna történetét, pusztán kifejezzük elismerésünket mindnyájuknak, mert munkájuk gyümölcseként alapvető és a jövőben megkerülhetetlen tudományos munka született, amely a nagyközönség számára is érthető formában jellemzi a katolikus Budapest képét meghatározó katolikus intézmények kialakulását, történetét és működését. A kiadó Szent István Társulatot is dicséret illeti azért a kiváló munkáért, amelyet a kötetek méltó formája, szép tipográfiája, reprezentatív megjelenése tükröz.

Adja Isten, hogy sokan haszonnal forgassák ezt a munkát, valamint, hogy az elkezdett tudományos feldolgozásnak folytatása is legyen!

Szuromi Szabolcs Anzelm

A Katolikus Budapest a szerkesztő szemével

Öt évvel ezelőtt, *A Katolikus Budapest* nagyszabású munkálatainak megkezdésekor nem gondoltunk arra, hogy ez a feladat felér egy *quinquennalis facultással*, ahogyan az egyházjog nevezi az öt évre szóló engedélyeket. Ennek szerencsésen a végére értünk. „A mű kész, az Alkotó pihen” – mondhatnánk a világirodalom prófétájával, Madách Imrével. Most tehát számot adhatunk az elmúlt időről: mi az amit szándékunkban állt megvalósítani, és mit ne keressünk a megjelent két kötetben?

A Katolikus Budapestben azt szándékoztunk feltárni, hogy mennyire van kontinuitása a kereszténységnek a mai főváros területén az ókortól kezdve napjainkig. Továbbá egyes plébániák rövid történetét akartuk tudományos apparátussal ellátva megjelentetni.

A következő szempontok kerültek szóba:

– *A toposz*: egy-egy plébánia földrajzi elhelyezkedése, annak a területnek a bemutatása, ahol egykor létrejött és jelenleg is működik.

– *A situatio*: a körülmények, amelyek között megalakult a plébánia.

– *A aedificatio*: a templom mint épített örökségünk építészete, belső ikonográfiája. A templomot a felszentelés teszi szakrális helylé, ahol a szentségek kiszolgáltatása történik, ahol a köztünk élő Krisztus különösen is jelen van. Ezáltal a találkozások helye is: az ember itt Istennel és a másik emberrel találkozik. Ferenc pápával együtt mondhatjuk: az ember feladata a haladás, az építés és a megszentelés.

– *A communio*: a templomnak mint közösségépítő helynek a bemutatása, hiszen nemcsak az épített örökség, a szemmel látható és gyönyörködtető templom, hanem a lélek templomának szentírási értelemben vett építése is fontos. A közösséghez tartozik a kegyuraság, hiszen egyes kegyuraknak, de zömmel a fővárosnak a szerepe döntő jelentőségű volt az építkezésekben, majd a templom fenntartásában, szakrális tárgyakkal való ellátásában, a plébánosok kijelölésében. Nem beszélve az anyagi áldozatokról. Bár az anyagi áldozatot az a közösség is meghozta, amelyik pl. téglajegyeket bocsátott ki a templom felépítése érdekében.

Idetartozik a közösség élén álló személy is. Egy-egy plébánia évszázadait az archontológiával is próbáltuk érzékeltetni, hiszen a tisztségben lévő plébánosok, kormányzók, templom- és kápolnaigazgatók személye meghatározó volt a közösség és a templom építésében. Végigkísérhető az a folyamat, ahogyan egy közösség küzd a templom felépítéséért, a plébániai rang elnyeréséért, egyszóval mindazért, amit egy hívő közösség fontosnak tartott. Mert a keresztények ragaszkodtak hitükhöz, és ezt leginkább a templomok, az iskolák, a közösség építésében látták beteljesedni.

A közösségeknek ezen felül más arculatait is megismerhetjük: kápolna-kisegítő egyesületek, templomépítő egyesületek, egyházközségek, más egyesületek és egyletek, iskolák formájában, illetve alkalomszerűen szerveződve harang- vagy zászlószentelések, zárandoklatok, körmenetek alkalmával. Mindezek a közösségek nagyobb perspektívában gondolkoztak, hiszen a társadalom morális építőelemeivé váltak.

A közösség mozgásterét is szándékoztunk bemutatni, hiszen a templomon kívül a plébánia területén található más egyházi intézményeket – temetőket, iskolákat, szerzetesrendeket, plébánialakokat – is számba vettünk. A hívő embert nem csupán a templom figyelmezteti az örökkévalóságra, hanem más szakrális tárgyak – feszületek, képesfák, stációk, szobrok – is az Isten jelenlétére emlékeztetnek, ezért ezeket legalább a felsorolás szintjén szerepeltettük.

Nagy bazilikák mellett elhaladva akár itthon, akár Strasbourgban, ahol éppen tavaly jártam, ez a felirat ötlík szemünkbe: D. O. M., ami elnevezésben is így hangzik: dóm. Ez rövidítése a *Deo Optimo Maximo* kifejezésnek, amit úgy fordíthatunk: a legjobb, isteni főpap, a legfelségesebb Isten. Tehát a nagy bazilikákra ezt vették rá, a mi budapesti Szent István-bazilikánkra is, bár ez utóbbit a kötetben sikerült megfosztani a bazilikai rangtól (a címből ugyanis ez kimaradt). A nagy templomok, bazilikák építési ideje mintha lezárult volna a XIX. századdal. Nálunk azután – a megváltozott idők jeleként – sok olyan profán épület (ház, fészter, tornaterem, pince), amely egészen más rendeltetésűnek készült, Isten háza lett. Nem a dómok szintjén, de ezek is szakrális és Istennek szentelt helyek lettek.

Az egyes plébániákat színes fotók segítségével igyekeztünk bemutatni legalább néhány felvétel erejéig, sőt ahol lehetett, diagramokat is igénybe vettünk a népesség, az etnikum, a vallásos emberek vonatkozásában.

Nem állítom, hogy mindaz sikerült, amit eredetileg célul tűztünk ki, hiszen minden szerző kissé a saját arculatára formálta a megadott tematikát, mégis óriási munkáról adhatunk számot. Sok eljövendő kutató igazi csemegéket találhat a kötetekben. A templomépítészet, a festészet, a szobrászat, a festők és szobrászok, a harangok és készítőik, az orgonák és történetük, a személyek, a szentelések, a kegyurak, a közösségek, a szakrális tárgyak kutatásának szinte kimeríthetetlen forrásává válhatnak. Hisszük, hogy a következő 100 évben így is lesz.

Feladatként kaptam azt is, hogy beszéljek arról, hogy mit nem találunk e két vaskos kötetben. Ez a plébániai mű kész, de az alkotók mégsem pihenhetnek, hiszen számos kutatás vár a katolikus Budapest témájában: mindaz, amiről nem szólhattunk ezekben a kötetekben, már csak terjedelmi okokból sem. Nem található meg bennük valamennyi egykor létező kápolna. Gondolhatunk akár a királyi kápolnákra, akár a mai városházában egykor létezett invalidus

kápolnára. Nem szóltunk az óbudai káptalanról, a Szent Zsigmond-i prépostságról, amelyek pedig léteztek és fontos szerepet tölthettek be. Hiányoznak az iskolák – bölcsődék, óvodák, elemi és középiskolák, egyetemek, kollégiumok, szemináriumok –, bár említés szintjén egy-egy bekerült a most megjelent kötetekbe. Pedig a templomok mellett az iskolák léte is döntő, ahol az egyház lényeges ténykedése érhető tetten: a hit hirdetése és továbbadása. Nem szerepelnek a szerzetesrendek, a papi közösségi házak sem, pedig a társadalom megszentelésének fontos eszközei a mai napig. Az egyház szociális tanításának megfelelően igyekezett a szegényekkel, a betegekkel, az öregekkel, az árvákkal is foglalkozni, ezért kórházakat, öregotthonokat létesítettek, ahol ápolták a társadalom peremére szorultakat. A jelen kötetekben nem található meg a „katolikus média”-ként összefoglalható újságok, kiadványok, sajtóváltalat történetének feldolgozása. A katolikus irodalom még említés szintjén sem szerepel. Folytathatnám a sort azzal, hogy a katolikus egyesületek, vallásos egyletek, lovagrendek sem értek be e kötetekbe. A különböző szertartások, a templomok titulusának megünneplése, a szentelések, körmenetek, zarándoklatok szintén hiányoznak. A népi vallásosság sem kapott helyet terjedelmi okokból. A plébánosokon kívüli papi személyek, netán tanítók, tanárok, vallásos zeneszerzők, karnagyok sincsenek összegyűjtve.

A nehézséget ezekben a témákban is az okozza, hogy legalább ezer évet kellene áttanulmányozni, hogy az egykor létező, már régóta megszűnt intézmények és a hozzájuk kapcsolódó személyek nyomába eredjünk. Mindez tehát a jövő kutatóira vár.

A nehézségekről talán elfelejtkezhetünk, pedig számos akadályt kellett elhárítani. A köszöneté legyen a leghangsúlyosabb szó a kutatást segítő alapítvány és az érsekség, a kiadást segítő főváros és a kutatóhelyek felé, a kutatók, a fotósok, a diagramkészítők, a kiadó és az egyetem felé, és mindazok felé, akiknek munkája hozzájárult e mű megszületéséhez.

Beke Margit

FODOR Nóra – SZÖNYI Tamás, *Archivum Ecclesiasticum Vetus*
(Útmutató a Prímási Levéltárhoz 4) (Esztergom 2012) 263 pp.

Régen várt levéltári segédletet adott közre a Prímási Levéltár Fodor Nóra és Szőnyi Tamás munkájaként, az *Archivum Ecclesiasticum Vetus* (Régi Egyházi Levéltár) 18,4 iratfolyóméternyi anyagának darabszintű jegyzékét. A felsorolás rovatai: jelzet, tartalmi kivonat, idő. A kötet a Prímási Levéltár útmutatóinak negyedik kötete. Bónis György kétkötetes útmutatója (1964) ezt az álló-

mányrészt csak összefoglalóan ismertette. A sorozat harmadik kötete, amely a Világi Levéltár első két fondját, az Acta Radicaliát és az Acta Protocollariának régi részét tárja elénk, 2001-ben látott napvilágot. Mielőtt rátérek a mostani a kötet ismertetésére, a Prímási Levéltár és a Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Batthyány-gyűjtemény állományának összefüggéséről mondok néhány mondatot.¹

Azért fontos erről szólni, mert, miként a kötet bevezetője is utal rá, a Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteménye is jelentős iratmennyiséget őriz. Erről az állományrészről, melyet nagyrészt a Prímási Levéltárból származó iratok alkotnak, 1991-ben jelent meg Beke Margit katalógusa. Néha mindkét helyen (a Prímási Levéltárban maradt és az áthozott helyen) egyező tárgykörökkel találkozunk. Calovino József és Jordánszky Elek a könyvtárban is a levéltárból ismert kategóriákba, azon belül titulusokba sorolta az iratokat. A Batthyány-gyűjtemény terjedelme: 415 levéltári doboz és hozzá 25 mutató-kötet. A 10+6 kategóriára osztott rendszert (repertóriumának bevezetőjében) 1991-ben Beke Margit részletesen ismertette. A kiadvány címe azért katalógus, mert a Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat katalógusai c. sorozatban volt lehetőség annak kiadására. A bevezető egy mondatát idézem: „a kutatónak szükséges a helyes információ érdekében felkeresnie mindkét intézményt”.

Mivel a Batthyány-gyűjteményben sokat kutattam, feltétlenül el kell mondanom, hogy a teljes állomány darabszintig rendezett és mutatózott, bár a nagyméretű elenchus-kötetek megtekintése meglehetősen nehézkes. De megéri a fáradságot, s hála Istennek, most már a helyszűke sem akadályozza.

A Prímási Levéltár két részre oszlik: az Egyházi Levéltárra és a Világi Levéltárra. Az egyházi rész egyházkormányzattal összefüggésben létrejött iratokat, a világi a birtokok igazgatásával és a primások világi tisztségével kapcsolatosan keletkezett iratokat tartalmazza.

Batthyány József primás idejében (1776–1799) az ún. Régi Levéltárat Barkóczy Ferenc primás haláláig (1765) Fuchs Ferenc, későbbi egri érsek rendezte. (Az 1776-tól gyarapodó levéltárrészleg az Új Levéltár, amelyet Fuchs kategóriák, azon belül titulusok szerinti rendben helyezett el.) A Régi

¹ A most kiadott kötet előzményei és a vele összefüggő iratokat ismertető kötet: BÓNIS György, *Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz, Archivum Ecclesiasticum. I–II* (Levéltári leltárak 24) (Budapest 1964); GÁLFFY Zsuzsanna – HEGEDŰS András – TÓTH Krisztina, *Archivum Saeculare. I. Acta Radicalia et Protocollaria* (Útmutató a Prímási Levéltárhoz 3) (Esztergom 2001) 198 o.; BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa* (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai) (OSZK, Budapest 1991) 164 o.

Levéltárból (értő levéltárosok szerint sem megállapítható szempontok szerint) jelentős iratmennyiség került át a Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményébe.

Az *Archivum Ecclesiasticum Vetus* című kötetben 1546 tétel a primások szerinti egyházkormányzati anyag, a tételek gyakran alszámokkal ellátottak. Ennek az állományrésznek az a sajátja, hogy kategorizálás, témacsoportok nélküliek az iratok, melyek a primások időrendjében követik egymást. A továbbiakban 1547-2185 sorszámokkal tárgy szerint feldolgozott iratok állnak. (Alapítványok, katolikus és protestáns vallásgyakorlatra vonatkozó iratok, az érseki tartomány püspökeivel váltott iratok, egyházlátogatási iratok. A külföldi vagy nem az érseki tartományokból származó iratokat Fuchs az Új Levéltárba sorolta, ezeket nem tartalmazza a kötet, ugyanígy a középkori iratokat is csak utalás jelzi.)

A kötet rendjében, tipográfiájában jól áttekinthető, nagy örömmel veszi kézbe a kutató. Sajnos a célra törő keresést nem könnyíti meg mutató. Reméljük, hogy ez hamarosan lehetővé válik azzal, hogy számítógépen is hozzáférhetünk. A kereséshez az időrend (például a primások szerinti első részben) sem mindig nyújt segítséget. Ezért aztán az érdeklődőnek marad a tallóztatás. Egyetemista koromban egyik évkezdet alkalmával Mezey László professzor úr megkérdezte tőlünk, mit olvastunk az elmúlt nyáron. Igyekeztünk a legjobb minőségű irodalmat felsorolni, hisz mindannyian magyar szakosok is voltunk. Láttuk, hogy nem nagyon tetszett neki válaszuk. Valamelyikünk megkérdezte, hogy ő mit olvasott. Válaszként elmondta, hogy milyen érdekes olvasmány egy könyvtárai katalógus vagy levéltári repertórium. Az *Archivum Ecclesiasticum Vetus* útmutatóját olvasva éreztem először, hogy tényleg lehet érdekes olvasmány egy repertórium. Keresési cél nélkül sok kézirat megnézésére támadt kedvem. Néhány példát megemlítek, tudván, hogy minden kutató a saját kutatási területére vonatkozó iratokra kíváncsi. Sok a kötetben a vallásos társulatokra vonatkozó kézirat. Korábban például felderítetlen volt a Jézus Szíve-tisztelet hazai kezdeteinek és a pozsonyi orsolyitáknak a kapcsolata, a kötetben található a társulatukat megerősítő primási okirat. Felkeltették érdeklődésemet a színjátásra vonatkozó adatok, vagy éppen Pongrácz Gáspár kanonok jelentése Bél Mátyás Bars vármegye leírásáról, Barkóczy Ferenc rendelete a szentmise megünnepléséről. Már a rövid híradás is érdekes: Jacques Bossuet latinra fordított *Doctrina catholicájából* (megjelent Nagyszombatban, 1755) Barkóczy Ferenc egri püspök egyházmegyéje papságának 350 példányt kért, Zichy Ferenc győri püspök 360-at, a nyitrai püspök 100-at. Néhány további tárgykör: egyházi személyek (néha magánügyek is), intézmények, szerzetesrendek, alapítványok, épületek, könyvek, ereklyék, kinevezések, reprezentációs események, végrendeletek, leltárok, kiváltságok, cenzúra, liturgia,

alapítványok, vallásügy (protestánsok és ortodoxok). Végezetül: köszönet az Útmutatót közzetevő intézménynek, a kötet szerzőinek. Azt kívánjuk, hogy a kötet hatására megnövekvő kutatói forgalom mellett további feldolgozó munkára is legyen lehetőségük.

Szelestei Nagy László

P. SZABÓ Ferenc SJ, *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája* (Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya–L'Harmattan Kiadó, Budapest 2012)*

P. Szabó Ferenc SJ 2013. január 25-én a jezsuiták Párbeszéd Házában bemutatott új könyve fontos új elemét képezi a XX. századi egyháztörténet tudományos szintű feldolgozásának. Már a bemutatón megjelentek előtt is méltán hangoztatta a könyv sajátosságait és egyediségét Szabó Csaba történész és Török Csaba teológus.

P. Szabó könyvében mélyrehatóan tanulmányozza a témával foglalkozó hazai és európai szakirodalmat, elsősorban az olaszt, a franciát és a németet – kiegészülve orosz szerzők tollából származó művekkel –, és levonja saját következtetéseit, megállapításait. A jezsuita atya két és fél évtizeden át volt a Vatikáni Rádió magyar tagozatának főszerkesztője; amikor magas rangú magyar politikai és pártvezetők – köztük Kádár János pártfőtitkár 1977-ben – tárgyalásokat folytattak a Vatikánban, tolmácsként állt VI. Pál és II. (Boldog) János Pál pápák, valamint Agostino Casaroli bíboros államtitkár rendelkezésére. Római éveit során az Apostoli Szentszék keleti blokkal folytatott egyházpolitikáját az ún. Ostpolitik határozta meg, melyet Casaroli neve fémjelzett. Mint a Vatikánban dolgozó újságíró – és tolmács – elsők között értesülhetett az eseményekről. Ezen tapasztalatait és információit is felhasználva évek hosszú kutatómunkája és gyűjtése után *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája* című könyvében adta közre a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának támogatásával. A könyvet néhai rendtársának, a volt tartományfőnöknek – akinek az Ostpolitikhoz kapcsolódó nézeteiről is megemlékezik – P. Pálos Antalnak ajánlotta; a könyv ajánlását Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek és metropolita írta. P. Szabó

* Készült az MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében.

könyvének unikális értéket ad azzal, hogy memoár jellegű visszaemlékezéseivel egészíti ki azt, kiterve például rádiós-újságíró múltjára és Wojtyła pápához fűződő kapcsolatára.

Írásában helyreigazít olyan már a szakirodalomban (Gergely Jenő) is rögzült, ténynek tudott tévedéseket, mint például, hogy kik voltak jelen a VI. Pál–Kádár találkozon a Vatikánban, hiszen szerzőnk tanúja volt az eseménynek a pápa tolmácsaként. Téves külügyminisztériumi (tehát hivatalos) forrást is bemutat e tárgyban. A jezsuita újságíró munkája a tekintetben is kuriózum, hogy mivel az eseményeket közelről látta és az európai szakirodalmat is behatóan ismeri a témában, az Ostpolitik évtizedeinek olyan epizódjairól is részletesen tudja informálni a hazai szakembereket és érdeklődőket, amikről eddig magyarul nemigen lehetett olvasni, vagy éppen csak pár mondat erejéig. Példaként emelhetjük ki a metzi találkozó háttérének és körülményeinek alapos bemutatását.

Szerkezetiileg két nagyobb részre tagolható a könyv. P. Szabó írása eszmétörténeti alapokból indul ki, teológiai-filozófiai fejtegetéssel, ami a hívő és ateista (kommunista) világ, illetve gondolkodásmód közötti viszonyt boncolgatva mutatja be, hogy mely gondolkodók miként vélekedtek e problémáról a múlt évszázad folyamán. Az egyes pápáktól (XI. Pius, XII. Pius, XXIII. János, VI. Pál, II. János Pál, XVI. Benedek) e tárgyban született tanításokat, gondolatokat is vázolja, bemutatja ezek egymásra épülését. Ez alapján alakítja ki a szerző saját látásmódját a témában. Erről a síkról tér át írása nagyobbik, második felében a történetire, ahol az Ostpolitik alakulását mutatja be az egymást követő Péter-utódok (XII. Pius, XXIII. János, VI. Pál, II. János Pál) pontifikátusa idején, esetenként saját emlékeit is megosztva az olvasóval.

Noha P. Szabó végzettségét tekintve nem történész, egyes történészek akár példát is vehetnének történetírói gyakorlatának objektív erényéről. Az ő esetében a *sine ira et studio* nem csupán holmi elcsépelet frázis, P. Szabó komolyan veszi Tacitus mondását. Nem csupán az Egyház számára pozitív, hanem a negatív eseteket, tényeket is megosztja olvasóival – gondolunk itt elsősorban a Vallási Művek Intézete (Istituto per le Opere di Religione) körüli bonyodalmakra és botrányokra, melyek még a mai napig sem oldódtak meg. Jelenleg a szerző rendtársa, Ferenc pápa előtt áll az a feladat, hogy megkísérelje megoldani az ügyet. Szerzetesapoként, tehát egyházi személyként nyíltsága külön is kiemелendő. Ha kell, helyre is igazít akár egyházi személyek tollából kikerült torzításokat is, legyen az akár Stanislaw Dziwisz bíboros, II. (Boldog) János Pál egykori személyi titkára. P. Szabó arra törekszik, hogy a valóságot mutassa be, bármilyen pozíciójú személyről ír is, vagy bármilyen tekintélytől származó írást, forrást tanulmányozzon. Akármilyen jó, sőt sze-

mélyes viszonyban volt is az illetővel – például Cserháti József pécsi püspökkel –, kritikája tárgyyszerű marad, ahogy kettejük esetében olvashatunk is erről a könyvben.

A gyakori nyomdahibáktól eltekintve P. Szabó Ferenc SJ Ostpolitikáról szóló könyve olvasmányos, szinte olvastatja magát velünk. Mindenképpen fontos, új szemléletű kötet a korszak egyházpoltikáját bemutató művek között. Különösen érdekes a tárgyalásmód: szerzőnk ütközteti különböző történések nézetét, álláspontját, s ezek felvázolása után tárja elénk saját felfogását, mivel ért egyet, mivel nem, vagy csak részben, esetleg mi az, amiben az évek múlásával változott, módosult a véleménye. P. Szabó nem ítélezik a személyek és események felett, csupán saját álláspontját fogalmazza meg, szakszerű kritikát alkot. Ahogyan írja is, az ítékezés Isten dolga.

A jezsuita szerző többször hangoztatja, hogy a Casaroli-féle Ostpolitikot követő „diplomácia” egyháza mellett létezett a „vértanúk” egyháza is, akik előtt fejet kell hajtanunk, hiszen ezek a hitvallók (pl. Mindszenty József) és vértanúk (pl. Boldog Meszlényi Zoltán Lajos) szenvedésükkel, halálukkal tettek tanúbizonyságot a Megváltó mellett, s végül ők győzedelmeskedtek, hiszen a kommunista rezsim megbukott. Végül soron megállapíthatjuk, hogy főként nekik köszönhetően öröztek meg a keresztény, katolikus értékek és maga az Egyház. Noha az Ostpolitik célja is az Egyház érdekeinek és jogainak védelme volt a keleti blokkban, a „vértanúk” Egyháza eredményesebben védte meg a keresztény értékrendet, mint a „diplomáciáé”. Azt azonban nem vitathatjuk, hogy mindkét irányzat célja az Egyház és tanításának megóvása volt.

Sági György

JUDÁK, V. – BEDNÁR, P. – MEDVECKÝ, J. (ed.), *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času* [A kereszténység bölcsője Szlovákiában. A nyitrai vár és a Szent Emmerám-székesegyház a változó időkben] (Biskupský úrad v Nitre v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV, Bratislava 2011) 490 pp.

A nyitrai püspökség történetéről nagyformátumú, mind célkitűzéseit, mind kivitelezését tekintve impozáns munka jelent meg. A Viliam Judák nyitrai püspök, Peter Bednár régész és Jozef Medvecký művészettörténész által szerkesztett, tizenhat tanulmányt magában foglaló kötet nem kevesebbre vállalkozik, minthogy történeti, művészet- és egyháztörténeti szempontból is összetett képet adjon a nyitrai várról és székesegyházról, mint a „kereszténység bölcsőjéről Szlovákiában”.

Bár a címadás a *középkori Szlovákia* önálló történeti egységként létezését is feltételezi, amint ez a főszövegben is egy helyen egészen egyértelműen megjelenik, ettől eltekintve a kötet a nagy múltú nyitrai püspöki székhely beható ismertetését adja. A szlovák nyelvű munka angol fordítása is megjelent, így lehetővé válik az egykori Magyar Királyságnak e jelentős központjában álló székesegyház nemzetközi megismerése. E reprezentatív kötet mellett 2012-ben megjelent egy hasonló koncepciójú, ám jóval vékonyabb kiadvány *Nitriansky hrad a katedrálny chrám* (A nyitrai vár és székesegyház) címmel, amely mintegy rövid összefoglalását nyújtja a jelen munkában felsorakoztatott bőséges ismereteknek.

A négy részre osztott könyv domináns része, az ötszáz oldalból mintegy kettőszáz, Jozef Medvecký művészettörténész munkája a székesegyház barokk műemlékeiről. Ez jogos, mivel ma a székesegyház barokk összképet mutat: a barokk belső teret barokk falfestmények, stukkók, oltárképek ékesítik. A középkori templomot 1605-1607-ben Bocskay katonái, 1620-ban Bethlen Gábor serege, 1621-ben császári csapatok dúlták fel. Ezután a 17. században az egész várra kiterjedő nagyszabású felújítások és újjáépítések kezdődtek, elsőként Telegdy János, majd Erdődy László Ádám püspök kezdeményezésére. A színvonal érzékeltetésére elég két név említése, hiszen a mennyezet freskódíszét és a székesegyház több oltárképét Gottlieb Anton Galliarri neves osztrák festő készítette, az alsó templom legismertebb munkája pedig ifj. Hans Pernegger Keresztről levétel-oltárképe 1662-ből. Utóbbit a művészettörténeti szakirodalom méltán a Szlovákia területén látható barokk szobrászat egyik legnagyobb műveként tartja számon. Jelenleg teljes pompájukban tárulnak a néző elé a 2006-ban, Vladimír Plekanec docens restaurátor irányításával kezdődött restaurálás-sorozat nyomán. A felújítás ezen túlmenően meglepő leleteket hozott napvilágra. Az elmúlt évek nagy felfedezései ugyan éppen a székesegyháznak ezt az egyik legmegkapóbb vonását, makulátlan egységességét törték meg, amiből parázsló viták is származtak, ám jelentőségüket tekintve ez korántsem sajnálkozásra ad okot. Elsőként 2007-ben került elő az a vörösmárvány szentségtartó 1497-ből, amely így időben megelőzve a pécsit, a pestit és a pozsegait a Magyar Királyság területéről fennmaradt első reneszánsz tabernákulum. A könyv nagy érdeme, hogy megfelelő minőségű, nagyfelbontású képeken teszi közzemlére és megfelelő alapossággal is ismerteti a finom kivitelű alkotást, amely egyébként helyzeténél fogva a helyszínen közelről nem szemlélhető meg.

Ez a felfedezés már visszatekintésre irányít az időben a székesegyház ősbibb rétegei felé. A nyitrai püspökség ugyanis Kálmán király korától fogva fennáll, a jelenlegi székesegyház alatt pedig már legkésőbb a 11. században falak húzódtak. A kötet első két nagy alegysége tekintélyes részben a templom középkori

gyökereivel foglalkozik. Viliam Judák a püspökség történetével, Štefan Vallo a bazilika elnevezésével, más tanulmányok pedig a legújabb ásatások tükrében a vár és a templom építésével és átalakításaival. Gertrúda Březinová, Marián Samuel, Peter Bednár és Zuzana Poláková régészek fejezetei a kötet erőssége. Az építészettörténeti fejezetek interpretációja ilyen módon teljesen jogos, hiszen a középkorban számos pusztuláson túlelt, többször újjáépített székesegyház rekonstrukciója lehetetlen az ásatási eredmények feldolgozása nélkül.

A nyitrai Szent Emmerám-bazilikát említi a magyarországi hagiográfia első fennmaradt szövege, Boldog Mór pécsi püspök 1064 és 1070 között Szent Zoerard-András és Benedek remeték életéről írt legendája. A zaborhegyi remetét ide temették, majd ennek megfelelően 1083-ban e helyen történt az első hazai kanonizáció, még István király, Imre herceg és Gellért püspök szentté avatása előtt. Az ő confessiójuk késő román kori és gótikus változatának lehetséges maradványait szintén nemrég tárták fel. A meglepően nagy kiterjedésű kriptá elképzeléséhez Bednár és Poláková szakszerű ismertetése mellett hasznos segítséget nyújtanak a kötetben szereplő rekonstrukciós ábrák. Ezek könnyebben követhetővé teszik a szöveget, összehasonlítva az ezt megelőző publikációkkal, a szintén 2011-ben, a nyitrai műemlékvédelmi hivatal által kiadott *Ranostredoveká sakrálna architektúra nitrianskeho kraja* (A Nyitravidék koraközépkori szakrális építésze) c. kötettel. A szlovák szakirodalom érthető okokból szívesen foglalkozik a Magyarországon szinte teljesen elfeledett remetékkel. Kultuszuk fellendítése Viliam Judák püspök érdeme, aki három tanulmánnyal szerepel a jelen kötetben. Kettő éppen a zaborhegyi remeték ereklyéinek történetével, illetve külön a székesegyház védőszentjeivel: Szent Emmerám, Zoerard-András és Benedek életével és kultuszával foglalkozik, utóbbi Ivan Kikoval közösen. E szövegek a püspök eddigi munkásságának ismeretében nem újdonságértékre törekednek. A 2001-es tropiei „Święty Świerad i jego czasy” (Szent Zoerard-András és kora) konferencián lényegében ugyanerről adott elő. Mindez teljesen rendjén van, hiszen a kötet az eddigi kutatás impozáns összefoglalása. A székesegyház bonyolult építéstörténetét vagy a remetéről írt tekervényes és ellentmondásos szakirodalmat tekintve erre szükség is volt.

Sajnálattal láttuk a vonatkozó magyar szakirodalom erőteljes mellőzését. A tanulmányok tudományos igényessége változó színvonalú, egyeseknél elmaradtak a jegyzetek is, azonban a kötet koncepciója és célkitűzése világos: egyformán szól szakembereknek és a Nyitra után érdeklődő olvasónak. A könyv további erőssége, hogy megfelelő egyensúllyal mutatja be a székesegyház mellett a várat is: a Peter Bednár – Michal Šimkovic szerzőpáros és Tomáš Janura tanulmányai a vár erődítményrendszerét, Peter Bednár pedig a vár területén talált azon régészeti leleteket is, amelyek a castrum egykori hétköznapi

életébe engednek bepillantást. Nyitra a Magyar Királyság egyik legnagyobb alapterületű, 8,5 hektár kiterjedésű vára volt, és nem csupán egyházi közigazgatási központ, hanem hercegi székhely is.

A könyv negyedik része a püspöki udvar épületeivel foglalkozik, illetve felhasználásukkal az új- és legújabb korban. Tomáš Janura két, inventáriummokkal foglalkozó, tehát a forrásokat is erőteljesen bevonó tanulmánya kifejezetten színesíti a püspöki palotáról alkotott képet. Veronika Olbertová írása az egyházmegyei múzeumból alapos katalógust ad a gyűjteményhez. Szlovákia első egyházmegyei múzeuma olyan csúcsművekkel rendelkezik, mint a 11. századból fennmaradt Szelepchényi-kódex, amelynek a 14. században készült, remekművű aranyozott fedőlapja 9. századi kereszttereklyét tartalmaz. Méltán külön fejezetet érdemel a püspöki könyvtár is, amelyről Ladislav Belás kanonok számol be, hiszen az eredeti 19. századi berendezésüket megőrzött termekben számos értékes kiadvány, többek közt 78 ősnymtatvány található. A legrégebbiek a 15. századból származnak. Ez utóbbi tanulmányok jelentősen szélesítik a kötetet a legutóbbi hasonló vállalkozáshoz képest. Az 1933-ban, akkor éppen a Pribina-ünnepségek alkalmából kiadott *Nitra, Dejiny a umenie nitrianskeho zámku* (Nyitra, A nyitrai vár története és művészete) a prehistorikumtól kezdve mutatta be elsősorban a székesegyház, illetve a vár építésének folyamatát egészen a modern időkig. Jelen kötet is egy évforduló alkalmából, Cirill és Metód tiszteletére született, noha ez valójában az idei, 2013-as évet jelenti. Nem teljesen tisztázott a 2011-es kiadási dátum azért sem, mivel már megjelenik benne egy fénykép a 2012-ben feltárt középkori freskóról is.

A barokk Pernegger-oltár mögül váratlanul előkerült Mária utolsó imáját és megkoronázását ábrázoló, nagyméretű, a mészrétegek alatt évszázadokon keresztül kitűnő állapotban fennmaradt falfestmény az alsó templom olyan falszakaszán került elő, amelyet a kötetben szereplő írások a 16. századra, illetve a 15–16. század fordulójára datálnak. A korábbi kutatások, így az említett 1933-as kötetben Václav Mencl ennél is későbbinek, 17. századinak azonosította a falat. A freskóról eddig megjelent írások a 14–15. század fordulójára, vagy a 15. század elejére kelteznek, ám meg kell jegyezni, a kép ikonográfiája és stílusa alapján ennél korábbi datálása is feltételezhető. Jelentősége nem csupán az, hogy eddig nem ismertünk ennyire összefüggő és ilyen kifogástalan állapotban fennmaradt freskót más középkori püspöki székesegyházainkból, hanem stílusa is egészen kivételes kvalitásra enged következtetni.

Míndez azt mutatja, hogy még mindig nem tehetünk pontot a nyitrai székesegyház középkori építéstörténetének tisztázására, sőt várat magára egy önálló monográfia a templomról. A legutóbbi komolyabb munka ugyanis

szintén 1933-ban jelent meg *Kostol Pribinov v Nitre v pravom svetle* (Pribina temploma Nyitrán helyes megvilágításban) címmel, Juraj Hodál tollából, aki a mai székesegyház egyes részeit a jelenleg elfogadott datálásnál évszázadokkal korábbra helyezve, Pribina egykori templomából fennmaradt fragmentumokként aposztrofálta. Az általa bevezetett elnevezések annyira meggyökeresedtek, hogy a jelenlegi alsó templom végében álló, egyébként a 12–13. század fordulójáról fennmaradt patkóíves kápolna még e kötetben is több helyen az ún. Pribina-kápolnaként szerepel. E megnevezés több mint zavaró.

A kötet a nyitrai püspökség történetének és kincseinek hiánypótló, igényes bemutatása.

Ilkó Krisztina